

ÚTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK (2.)

Csárdák mellett visz el az út, amerre járok, csak éppen nem csárda a nevük most már, hanem motel. És bárpultra könyökölve ül a vendég a magas székeken, mint valami nyeregben. A bezdáni erdő szélén az Odysseia, amelynek a nevében nyoma sincs a régi betyárromantikának, jöllehet innen már pandúrok kísérték a postakocsit egykoron egészen a piactérig. Mert Macsvánszki Makszim szegénylegényei állítólag itt ütöttek tanyát a legendabeli Bartán várában, amelyet azóta is hiába keres a régészek egész serege. Palánka alatt a Poloj állítja meg az utasembert, s ha tudnám, mit jelent a szó: Poloj, talán magam is megállnék. Így csak elmegyek mellette, kicsit csodálkozva előkelőnek tetsző külsején. De hát mind ilyen modern exkluzív a mai csárda, akár az Élősziget halastava mellett áll, akár Béka-bár a neve a kiskanális partján, Csenej alatt, vagy Merán a sztapári temető közelében, amely hihetőleg szerelmes pároknak kínálja szolgáltatait apró vikendházaival, miközben a francia azúrpartról kölcsönzött cégére igyekszik elfeledtetni az emberrel, hogy hol is van és merre jár.

Nem csárda nincs többé gémeskúttal és kármentővel, tökéletesen átalakultak a régi nagykocsmák is, amelyekhez nagy terem tartozott valamikor, s a söntés mellett egy különszoba volt a kaszinó, ahol a helybeli urak, a boltos, a pap, a doktor és a tanító ült össze elolvasni a Bácsmegeyi Naplót és preferanszozni vasárnap délután. A nagyteremben volt a tánc, amelyhez néhol a tűzoltó zenekar szolgáltatta a zenét oly hevesen és hangosan, hogy megremegtek az ablakok, s kinn az udvaron, a kocsiszínbén dobogtak és felhorkantottak a lovak.

Mert kocsiszín is tartozott a csárdához és nagykocsmához. Zömök, alul széles, fölfelé elkeskenyedő, fehérre meszelt téglaszlopokon nyugvó sátoros tetejű állás, ahova behajtották a kocsikat, amíg a vendég a dolga után járt, vagy beült a kaszinóba kibicelni a tisztelendő úrnak. Kocsiszín nélkül el se lehetett képzelni a beszálló vendéglőt, hiszen Bácska régen a szállások világa volt, és sokszor az egész család felkerelkedett, a mama a nagylánnyal a boltokat járta, a gazda pedig megérdeklődte Engelman úrnál Szabadkán vagy a zombori Grünbaum és Löwy cégnél, hogy hozhatja-e már a gabonát, mert nagyon kellene a pénz.

Frissen sült cipó volt hófehér asztalkendőbe kötve, a másik batyuban rózsapiros sült hús, amelyet aztán kibontottak benn a kocsmában, a kecskelábú asztalon, hogy megebédeljének, amíg az udvaros megitatja és befogja a lovakat, hogy aztán, mielőtt beesteledik, visszaérjenek a faluba vagy a szállásra.

Ahol nem volt nagyterem, ott a kocsiszínbén állították fel a színpadot az aktorok, s Petőfi jegyese, Prielle Kornélia ott játszotta el Ophéliát, miután az udvaros előzőleg fel is sikálta a lovak után az állást.

Szavakat is kiejt poggýaszából a rohanó idő. Fogalmak is eltűnnek, minthogy elveszett az értelem és rendeltetés, amelyet kifejeztek, mint például ez a szó is: udvaros. Kiszolgált katoná volt az udvaros, de Jókai regényeiben lezúllott szolgabíró és tönkrement földesúr is előfordult, aki aztán ott várta a borraivalót a kocsiszínbén mint udvaros, levett kalappal, mielőtt a gazda megrántotta volna a gyeplőt. És az

udvaros dolga volt rendet csinálni a verekedő legények között is, amíg ki nem jöttek a kakastollasok, de addigra szétszéledt a nép, s a doktor úr is rég hazaszaladt, hogy bekösse a bicska után maradt nyomokat.

Igy megy ki a divatból a legszebb regény, mert olyan szavak vannak benne, amelyeket meg sem ért a kései olvasó. Csárda, kocsiszín, udvaros, csupa archaizmus ma már! De hát minden felett eljárt az idő. Meg kell vární, amíg a motelek is patriarkális patinát kapnak a megváltozott életformában, mert azután már új fogalmak, új szavak szorítják méltatlan feledésbe, mint a csárdát, a nótaszótól hangos bácskai csárdát, amelyre tíz-húsz év múlva nem is emlékszik már senki, mert a vályogvetőket is rég kiüldözte kuckójukból a zenegep.

*

Van egy képem, barátom festette a szülőfalujában, Moravicán. Báránybőr sapkás parasztemberek állnak egy szekér végében, középu tt piros fejkendős asszony fekete nagykendőben, s a lábuk alatt minden fehér, mert tél van, és ők ott állnak a hóban a moravica i piacon. Azóta a festő már egészen más modorban dolgozik, a témaköre is megváltozott, mert rengeteg idő múlt el, hogy a falujában járt. Pedig ez a legszebb tája a Bácskának. Pacsér és Moravica között egyszerre megszakad az egyhangú síkság, sudár jegenyék váratlanul eldőlnék, a házak hirtelen felszöknek a Telecskára és onnan nézik magukat a Krivaja tükrében. Elragadtatásom azonban csak úgy elmenőben fog el mindig, mivel mindössze egyetlenegyszer jártam benn a faluban is, nemcsak a határában. De akkor is pár órára csupán, s estefelé, mikor már árnyéka is eltűnt a kun temető kopjafáinak, s csak a fehér kerítés világított és az öreg fák alatt zizegett az őszi levél. Szerettem volna kicsit körülnézni, emberekkel beszélgetni, otthonában is felkeresni öreg barátomat, akit Kamukának hívtunk, mert tréfás fiú volt az iskolában, de azóta tekintélyes, komoly öregúr lett, s ha megkérdeztem volna, hol lakik Kamuka, senki se tudta volna megmondani. De semmire se jutott időm, sietnem kellett haza.

Azt hiszem, azért érdekel oly szenvedélyesen Moravica, melyet a századelő éveiben Kossuthfalvának neveztek el, mert nincs még egy helysége Bácskának, amelyről annyit írtak volna, s amelyről épp ezért én is annyit tudnék, mint Moravicáról, a bácskai dzsentrik fellegváráról. Ismerem az egész róla szóló irodalmat, Papp Dánieltől kezdve Mikszáthon át a legújabb krónikáig, s tán épp ezért sose tudtam meg, „mi van a felszín alatt”, s épp ezért maradtak dolgok, amelyek azóta se hagynak nyugton.

Pedig mindezekén túl is tudok még egyet-mást Moravicáról. Még ismertem, például, azt a lompos, csámpás, elhasznált kis öregasszonyt, akit mikor még fiatal volt és gazdag, egészál ingben szöktetett meg az Ungár-kastélyból Szemző Gyuszi, Bácska megkéssett rablólovagja. Mindig szerettem volna megszólítani a kormos Ó utcai házban Budapesten, ahova három pengős napidíjért dolgozni járt, borítékot címezni s fizetési felszólításokat szétküldeni, de nem volt szívem hozzá. Oly elesett volt, szegényke, hogy kegyetlenség lett volna általa megközelíteni az elmerült bácskai dzsentrivilágot, amely után a szélnek eresztett cseléddek maradtak, akikről Veljko Petrović erős novellája, a *Miska öregbéres* szól. És akkoriban még feljártak grasszálni a Váci utcába és a Dunakorzóra csaknem hiánytalanul mindazok, akik a Noszty fiú mögött statisztáltak. Kapcsolataikat is nyilván megtartották, negyvenegyben még kamatoztatva is azokat, s bár a szélsőjobboldali, antiszemita programmal fellépett ómoravica i Imrédy Bélát miniszterelnök és pártvezér korában azzal leplezte le az ellenzék a magyar parlamentben, hogy a nagymamája zsidó volt, ennél fogva nem illik hozzá a zsidóüldözés, annyi hatalma azért maradt, hogy képviselői mandátumokhoz, s ami még fontosabb, az elvett sok ezer holdak visszaadásához segítse az itteni atyafiságot.

A hótakarta moravicai piac ezen a régi festményen még a föld nélkül és biztos kenyér nélkül maradt parasztokat állítja szembe velem. És én néha azzal vigasztalódom, hogyha a festő is más formát keresve tér ki a megváltozott világról szóló vallomás kényszerre alól, messze elszakadva a falujától, nekem is megbocsátja majd egyszer Moravica és az egész tűnőben levő bácskai világ, amivel tartoztam neki.

*

Széles utcák, szabályosan épült, nagy észak-bácskai falu. S mint minden régi település, Regőce is a beosztásával figyelmezte: a társadalmi különbségekre. Itt is van természetesen felvég és alvég, főtér templommal, községházával, bolttal és patikával, és gypsor, ahol a szegények laktak alacsony, nádas, vert falú házakban. Ez a különbség lassan megszűnik. A parkettás, modern új ház, ahol ülök, még a gypsoron van. De már nem sokáig mert úgy tűnik majd el a gypsor, hogy szaporodnak ezek a nagy, korszerű lakóházak, egyre több van belőlük, mintha éppen itt, a százados szegénység vidékén mutatkoznék meg a világ változása.

A szélesen terpeszkedő nagy beltéri házak változatlanul állnak. Csúpan a lakói változtak. Elmentek belőlük a németek és beköltöztek a Likából jött telepések. S lehet, hogy csak én gyanítom vendéglátóm után következőt, hogy főként magyarok szorultak annak idején ide ki a faluszélre. Csapatosan ereszkedtek le a Bácskaságba, s aki már nem talált kenyeret a Latinovitsok birtokain, itt vert fel magának egy kis házat, hogy innen járjon a kastélyok környékére napszámra, s itt szerezzon majd maga is egy-két kis parcellát, kertnek, szőlőnek, hiszen erre felé olcsóbb volt a föld, mert ez nem olyan zsíros televény, mint délebbre, hanem sívó homok, amelytől vihar idején még az ég is szürke lesz.

Hetven év előtt kelta sirt ástak ki az egyik szőlőben, s Bács—Bodrog vármegye történelmi társulatában nagy volt az izgalom. Gozsdu Elek igazgatósági tagot felkérték, hogy sűrűn ki némi rendkívüli segínyt a főispánnál az ásatásokhoz, s Gubitz Kálmán két jelentésben tájékoztatta a közgyűjtemények országos főfelügyelőségét a leletről. De hát ilyesmire akkor sem adták sietve a pénzt, a bajai ékszereszek gyorsabbak voltak, a talált arany és a drágakő nagy része ott cserélt gazdát. Evtizedekig keresték ezután a kincseket a regőci homokban, s hogy előkerült-e valami, titok maradt. A történelmi társulat is megszünt közben, s a falut úgy vette körül hosszan, mint valami késpengét, az országhatár.

Erre még emlékeznek az öregebbek, múltba feledkezően, homályosan, erre az aranylázra, hiszen sokáig kutattak kincsek után. A másik nagy szenzációról azonban 1919 júliusában, amikor a községi orvos, Csáth Géza három revolverlövessel megölte a feleségét, már nem tud senki. Pedig a tragédia ott történt a főtéren, ahol emlékezetesebbek maradnak az események, mint a faluszélen. Az orvos különben is furcsa ember volt, nem kaszinózott, nem járt össze a helybeli urakkal, akik valószínűleg nemcsak azt tudták róla, hogy könyvei jelentek meg Budapesten és drámáit a Magyar Színház mutatta be, hanem azt is, hogy akkor már súlyos morfinista volt.

De ezek közül az urak közül se maradt meg senki. Utódjaik sem. Talán a cselédjeiket kellene felkutatni, ha él még közülük valaki. Mert a cselédek aligha mentek el. Jöhettek háborúk, forradalmak, impériumváltozások, amelyek tökéletesen megváltoztatnak egy-egy vidéket, a cselédek biztosan itt is a helyükön maradtak. Őrizték a kis szegénységüket, mint akiknek egyébként sincs hova menni.

Az önkiszolgáló nagy kirakata előtt három-négy ember áll, üveg-ből isszák a sört, s a gypsori gazda, aki elkísér a kocsinkig, szerényen elhárítja az elismerést, hogy holdanként harminc mázsa búzája termett. Annál öntudatosabban közli velünk:

— Informatikára iratkozott be a lányom. Tudja isten, talán tényleg úgy van, hogy ennek lesz jövője!

S ezen tünődünk mi is egy darabig Regécéről kifelé jövet, a rézgálictól kék szőlők között, az informatikán, amelynek már semmi köze se lesz a régi világhoz.

*

Bizonyos Brusznai Péterre gondolok a szilágyi utcán, akit pedig nem is ismertem, sose láttam, de a neve valahonnan megmaradt bennem, s a falujáról mindig ő is eszembe jut. Még mintha a fényképét is láttam volna valahol, kacskaringós bajusszal áll, bricseszadrágban, térdig érő bőrkamásniban egy magas virágállványra támaszkodva, de ha megkérdezné valaki, tulajdonképpen ki is volt Szilágyiban Brusznai Péter — tanító, irtók vagy szikvizgyáros —, nem tudnám megmondani.

Szilágyi volt az utolsó kincstári település, belenyúlt még a huszadik század első éveibe is. Több parcellázható föld már nem volt. Ezt is a Duna árterületéből hasították, százados fűzfákat irtva ki. S mikor már együtt volt a java nép, amelyet Bácska különböző falvaiból hoztak azzal a kikötéssel, hogy katolikus legyen és magyarajkú, átjött Szentivánról az egykori tépviselő és indexre tett költő, Rónai István kanonok, hogy a szabad ég alatt misét mondjon. Az új, még meg igen száradt vert falú házak elé kivezették a lovakat és teheneket, hadd érje őket is az istenáldás. Az egész olyan volt, mint egy élő illusztráció Rónai István pályadíjnyertes művéhez, amelynek *Az állatok megtérése* volt a címe. De ő akkor már nem írt semmit, s nemsokára meghalt.

— Nem akar olcsó házat venni? — kérdezi valaki, 'mert itt sok az üres, lakatlan ház. Gazdájuk kinn van valahol vendégmunkás, s jönnek Szontáról az életrevaló fiatal sokácok, olcsó pénzen megveszik a házakat. Talán épp azokat, amelyek azután épültek, hogy megjött a bizakodó nép, s Rónai István elégedetten ült a hintóban hazafelé menet, lila cingulusába belekapott a nyári szél.

Akkor még neve se volt a településnek, Szentiván filiálisának tekintették, s csak amikor meghalt Szilágyi Dezső, a liberális törvények, többek között a polgári házasság kiküzdője, akkor nevezték el róla a falut. Most ott áll hetven év óta a szobra a templom kertjében, gondosan nyírt buxusbokrok között bronzba öntve, s itt aligha tudja valaki, amit Nagy Endre megírt róla, hogy a városligeti vendéglőben, Vampeicsnél képes volt megenni egy hizott ökor egész gerincét, úgyhogy csak a csontok maradtak meg és a zöltség a hatalmas ezüst tálon.

Temerinből, Doroszlóról, Kupuszináról jött a nép ide. S nemcsak szegény Rónai István lehetett megelégedve, az egész megyei kormányzat a maga diadalát látta ebben a telepítésben, amely a kivándorlást lett volna hivatva megállítani. Azok jöttek, akiknek messze volt Amerika, Szlavóniában meg féltek az idegenségtől. S mikor kiderült, hogy rossz a föld, már késő volt.

Persze egy kis csendes önvédelem is végbement ezzel a településsel. Akkor jött rá ugyanis a vármegye, hogy lassan már a Bácskaság is Schwäbische Türkeinek lesz mondható, mint odaát Tolnában, ahol minden megvehető földet megvettek már a német birodalomból jött honfoglalók. Rónai István barátja, Schmitt Jenő Henrik akkoriban írta, hogy az állam szervezett rablóbanda, amiért bíróság elé állították, de hogy másképpen is lehetne földet osztani, arra senki se gondolt, s így élt a nép erre a szűk területre szorítva két emberöltőn át.

Megfakult fényképről néz vissza rám Brusznai Péter. A csokornyakkendős aljegyző áll mellette, Poštic vagy Izbradić, aki a műkedvelő előadásokat rendezte, *A betyár kendőjét a Gyimesi vadvirágot*, és így múlt el az élet.

Mit mondhatnék még? Bízunk a jövőben és a magunk erejében, mert mindez már csak kód és emlék.

*

Ugy szóródtak szét ezek a kis népi szigetek, mint ez is itt, a dályai hegyen, akárcsak a sömlyén a buján tenyésző síkvidéki tájban. Magukban csillognak a napfényben, s magukban sötétednek, ha rájuk szakad az égnek borulása. Csupa apró közösség, semmi kapcsolatuk nincs egymással. S így van ez itt vagy száz esztendeje. Ha már felke-rekednek és otthagyják a magányos szülőföldet, messzebbre mennek. Az első világháború alatt is volt, aki meg sem állt Pestig. Most a másodikban meg ugyancsak a Duna innesső részén kerestek menedéket. Néptelenné vált az egész dályai hegy az NDH alatt. Otthagytak házat, földet, bútort, mindent, s keltek át éjszaka a Dunán. Csak az öregek maradtak otthon, akiket nem lehetett elvinni se katonának, se Bosznia-ba kényszermunkára.

Az usztrasák ki akarták telepíteni az egész szlavóniai magyarságot. Levinni ezt az istenverte veszélyesnek tartott népet délre, ahol majd felszívja őket a sűrűbb és erősebb környezet. S a legveszélyesebbnek épp ezt a vidéket tekintették: az erdői hegyet, s aztán az egész hosszú csíkot Almásig. Érintkezési pontoktól féltek itt, sértette fülüket a más-féle nyelv, nem bíztak senkiben, mint egyébként a hatalombitorlók valamennyien, akik tudatában vannak gyengeségüknek.

Most széles aszfaltút köti össze Almást Erdőddel és az egész dályai hegyet közelebb hozza a piachoz, a városokhoz, Eszékhez. A föld, amely itt valamikor hihetetlenül olcsó volt, úgyhogy Bácskából és Dunántúlról csapatostól jött a nép, mert egy jó tehén árért öt hold földet is szerezhetett a bevándorolt, most — az új úttal — egyszerre olyan értékes lett, hogy a hegyoldal egy-egy szebb pontjáért minden árat megadnak. Nem új telepések, akik itt akarnak egzisztenciát teremteni. A városiak, a hétvégi nomádok, akik először csak úgy jönnek, hogy este mennek vissza, aztán egyszerre ottmaradnak, mert takaros villát építettek maguknak, némelyek valóságos kastélyt, s úgy rendezkednek be, tökéletes komforttal, hogy legalább péntektől hétfőig ott éljenek, mint egyébként Európa minden szép kilátással rendelkező, természetes táján a városlakók.

Itt most majd figyelemmel kísérhetjük, hogy a nép megmaradása szempontjából mit jelent a bezárkózás, amikor a legáltalánosabb civilizációtól messze s magában él, és mit, amikor minden tekintetben ki-nyílik előtte a világ. A szép, modern iskola felsőbb négy osztálya állí-tólag máris megszűnik, mert a szülők többsége úgy találja, hogy az anyanyelvi oktatásból négy év elegendő.

— Tanuljanak meg jól horvátul, hogy ne lehessen eladni őket! — mondja gyerekeiről tréfás könnyedséggel, de komoly nyomatékkal a fiatal, élelmes gyümölcsstermelő, aki gyönyörű új házat épített magának, gépkocsi áll a fészere alatt, s televíziója is van Pécs felé fordult anten-nával. — Most már könnyebb lesz bejutni a dályai iskolába is!

Az egész dályai hegy egyetlen hosszú utca. Bartók Béla nevével kezdődik Almás fölött, s Petőfivel folytatódik Erdődig. Itt zajlik az élet, traktorok és teherautók dohogásával, itt jönnek-mennek az emberek, a csaknem egymás mellett álló házak között. A városlakók, az új hon-foglalók beljebb húzódtak, a szőlőkön túl, a Duna felé fordult villáik-kal. Utóbbiak magukban élnek, egymással sem igen közösködve, de oly szoros szomszédságban most már, hogy az ember nem is érti, hogyan tudják így megőrizni a magányukat.

Az őslakókat az anyanyelven kívül is számtalan kötelék fűzi egy-máshoz. S az új út őket mégis a közösség zárt világából kifelé hívja. Sűrűbb, fényesebb, mozgalmasabb közegébe az életnek. Hogy betele-pülők és elvagyódók között ennek ellenére megvan a barátság és a bé-kés együttélés számtalan jele, talán épp annak tulajdonítható, hogy mert mind a kettő mást akar, nem ütköznek össze érdekeik. Mintha a mélyen folyó Duna mosná össze anélkül, hogy észrevennék, ami kü-lönbtség van közöttük.